

Hobzej, Natalâ

Опозиція 'свій'-'чужий (інший)' у мовному просторі Львова

Etnolingwistyka 20, 297-309

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Наталя Хобзей
(Львів)

ОПОЗИЦІЯ *СВІЙ* — *ЧУЖИЙ* (ІНШИЙ) У МОВНОМУ ПРОСТОРІ ЛЬВОВА

W językowej przestrzeni Lwowa opozycja *swój / obcy* przejawia się w różny sposób. Miasto, założone przez księcia ukraińskiego Danyłę Halickiego, od początku było i zostaje wielojęzyczne, o czym świadczą zapożyczenia z niemieckiego, polskiego, żydowskiego i innych języków, w języku współczesnych lwowian. Najtrwalsza jest opozycja „Iwowianin — nielwowianin”, która, jak się wydaje, sięga korzeniami początku założenia miasta i zachowuje się do dziś. W granicach miasta funkcjonuje opozycja odnosząca się do zamieszkiwania w określonej dzielnicy. Od początku XX wieku w językowo-kulturowej przestrzeni Lwowa dominowała opozycja oparta na świadomości narodowej, tylko częściowo podtrzymywanej przez poczucie przynależności do „obrzędku”: greckokatolickiego bądź rzymskokatolickiego, która to poczucie wzmacniało raczej opozycję „Ukraińiec świadomy” / „Ukraińiec spolonizowany”. Stosunki społeczne były podstawą powstania jeszcze jednej opozycji *swój / obcy*, która nabiera w granicach miasta szczególnej lwowskiej cechy: „batiar” / „frajjer” (nie „batiar”). Nadto funkcjonują jeszcze inne lokalne częściowe opozycje, charakterystyczne dla wszystkich miast z wielowiekową historią.

У мовно-культурному просторі Львова опозиція „свій — чужий (інший)” має багато виявів. Серед них кілька основних, які сформувалися незалежно один від одного, але водночас вони можуть бути поєднані настільки, що їх важко розмежувати. Основою дослідження слугували матеріали до словника „Лексикон львівський”¹, тому у статті проблема „свій — чужий (інший)” матиме здебільшого український ракурс.

¹„Лексикон львівський: поважно і на жарт” (автори Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш) — словник, який репрезентує мовлення українського Львова ХХ ст. (у друці). У праці представлено і записи живого мовлення, і добірки з художніх текстів.

Львів від початків був і залишається багатомовним та багатокультурним простором, про що, зокрема, свідчать запозичення з німецької, польської, єврейської й інших мов. Місто заснував у XIII ст. український князь Данило Романович (перша літописна згадка — 1256 р.). Згодом його завоював польський король Казимир Великий; відтоді воно кілька століть входило до складу Речі Посполитої. Наприкінці XVIII ст., після поділу Польщі, Львів — центр „Галичини і Володимирії (Волині)” у складі Австро-Угорської імперії. Після її розпаду місто на короткий час стало столицею Західноукраїнської Народної Республіки й одним із символів польсько-українського збройного конфлікту 1918–1919 років, однак невдовзі знову опинилося у складі Польщі. 1939 року Львів, як і всю Західну Україну, приєднано до Радянського Союзу. У 1941–1944 роках, у період німецької окупації, місто входило до Генерал-Губернаторства із центром у Кракові. Від 1944 року — знову в Радянському Союзі (у складі УРСР). Із 1991 року — у незалежній Україні.

Простір міста, зокрема такого полікультурного та „багатодержавного”, як Львів, диктує власну градацію значущості опозицій, що можуть мати і загальноміський характер, і вузьколокальний.

Є одна домінантна риса, яка об’єднує всіх мешканців незалежно від їхньої національності, віку, релігійної належності, політичних інтересів, — любов до рідного міста, у якому народився, зростав, провів найкращі роки молодості (гімназійної, шкільної, студентської). Тепер кажуть *львів’янин*, колись, на початку ХХ — *львов’як*. Бути львів’янином — в очах іншого товариства — належати до особливого міста. За словами Зенона Тарнавського, „навіть люди старші й поважніші, коли зустрічаються зі своїми земляками, які випадково походять зі Львова, двічі запитують, чи вони походять зі „самого” Львова, а діставши підтверджуючу відповідь, двозначно усміхаються, мовляв, ге, ге, ми вас знаємо, львівські батяри” [Тарнавський: 167]. Поза містом народилися приповідки: *і у Львові не всі здорові* — іронічно про те, що у Львові багато лікарів; *Львів не кождому здорові* — ‘не кожний у Львові зможе зробити кар’єру’; *не відразу Львів збудовано* — ‘великі справи не відразу робляться’; *їхав сім миль попід землю зі Львова до Лембергу* — жартиливо про того, хто вихваляється подорожами, ніде не побувавши.

Саме Місто для львів’янина стає своєрідним символом (зокрема й національним), утрата якого щемить незагоєною раною:

Мій Львів самотній буде.
Ах, скільки він самотній був!
На Ринку в чотирьох криницях
вода тече.

Над ними сонце нахилиється, відходить і приходить
Ах, скільки ми самотніми були!
Ми нахилилися, відходили й приходили.
Ми відійшли і вже не прийдемо.
І Львів самотній буде!
На Ринку в чотирьох криницях
вода тече. „*Чотири криниці*” [Бабай: 91]

Українця-львів'янина можна впізнати і за його мовленням, у якому багато діалектних рис, властивих південно-західним говорам української мови: *У мене поспулося жєліско, пішла позичити його у колїжанки, а там посидїли за філіжанкою кави, й про прасбвання можна було забути.*

Останнім часом досить часто ностальгійно говорять і про так званий „львівський балак”, яким розмовляли не всі львів'яни [див: Хобзей]. Хоча Зенон Тарнавський писав, що і серед інтелігенції „фактично, були такі люди. що жили у Львові і вживали мови спертої на лексиці львівської вулиці. Особливо любили робити всякого рода мовні вставки, коли виїздили на провінцію і так, скажїм, у священничому домі під час вечері, коли таких двох сиділо при столі, вони залюбки вживали типових слів чи окреслень” [Тарнавський: 168]. Щоб схарактеризувати належність героя до Міста, письменники, які походили зі Львова, іноді послуговувалися балаком, наприклад, у Олега Лисяка, є така розмова між незнайомцями: — *Ти звідки, г'осьцю?...* — *Чо сі питаєш? Хочеш знати, з-під якого я нумеру?* — *Базиль прикладає два пальці до чола в німому салюті. Свій хлоп! Зі Львова* [Лисяк].

У конкретні періоди життя міста домінувала та чи інша мова. Звичайно ж, здебільшого це була мова панівної нації. У мовленні львів'ян збереглися ще фрази і слова, пов'язані з періодом Австро-Угорської імперії, іноді вони мають негативну конотацію, як, наприклад *знімчений юрко* ‘особа, яка втратила своє коріння, почала вживати багато чужих слів’: *До війська відходив молодий хлопець, а вертав — коли взагалі повертав або дозрілий мужчина, т.зв. „знімчений Юрко”, або часами калїка* [Шухевич: 179]. Однак більшість виразів має позитивний зміст: *цїсарська дорόга* ‘битий шлях’, *цїсарська нота* ‘добре (оцінка)’, ностальгійне *за небїжски Австрії* ‘дуже давно’. У топонімії Львова з тих часів залишилася ще й назва *Кайзервальд*. Із кайзером пов'язана ще одна назва — *кайзєрка* ‘віденська булка із перехресним розрізом зверху’: *Найдешевшим харчем для студентів у Львові були: вчорашній хлїб або булки кайзерки*, — читаємо у спогадах львів'ян.

Прихильність до імперії в українця-галичанина утверджувалася ще й завдяки визнанню урядом деяких національних інтересів, саме тоді зас-

новано перші українські гімназії. Адвокат Степан Шухевич згадував: „Українська гімназія була дійсно українською, як тоді називано „руською”. Директор і професори були виключно українці (русини), а між ними було тільки трьох кацапів, а саме о. Іоанн Гушалевич, Михайло Полянський і Омелян Савицький, але треба пам'ятати, що тоді кацапи не були ще такі заїлі, як це було пізніше. Полянський і Савицький навіть були основоположниками товариства „Просвіта”. Польського професора не було ні одного, а польський язик був необов'язковий — навіть не зглядно обов'язковий — і вчили його професори-українці. Коли я був у п'ятій гімназійній клясі, тоді приділено до гімназії першого польського професора Юрія Конарського до польської мови і літератури, і такий стан був, мабуть, до розвалу Австро-Угорщини” [Шухевич: 94].

Державний устрій Австро-Угорської імперії сприймали радше як „свій”, аніж як „чужий”; згадаймо відомий початок співаної не тільки у Львові пісні: *Наша пані цисарева*. Унормоване, спокійне життя імперії спонукало українця зараховувати її до „свого” світу: „За Австрії не було так багато процесів, а ще до того політичних. Хіба за образу маєстату. А як хтось когось убив, то це була справа голосна на цілу Австро-Угорську монархію. Дядьки судилися за образу чести. Були процеси за дрібні крадежі, писківки, за аліменти, але політичні — того ніхто не знав” [Гарнавський: 64]

Від листопада 1918 року імперія почала набувати ознак міфу, що ще більше наближувало її до площини „свій”. Листопад вісімнадцятого став переломним для початку політичних процесів з боку поляків проти українців, які стали активно змагатися за державу. Такі процеси збирали величезну кількість спостерігачів: „Людей було дуже багато — українців, поляків і жидів. Перші прийшли, щоб останнє поглянути на бідних хлопців. Другі глотилися, щоб виявити свою ненависть до них і до всього, що українське. Треті збігалися на такі сенсації і видовиська” [Шухевич: 271].

Такі політичні обставини сприяли поглибленню опозиції за національною ознакою — „українець — поляк”, яка набирає чіткого окреслення.

У першій половині ХХ ст. зневажливими назвами українців в мовленні поляків були *гайдамака, караїм, кабан, кабанка*; ось уривок зі спогадів гімназистів: „Він [професор-поляк — Н.Х.] ставився до нас вожо. В ІІ кл. сказав до кляси: „Ціхо, кабани”. Вархола, що сидів в першій лавці, встав та сказав: „Ми собі випрошуємо, щоб наш професор так до нас відносився” [Нич: 244]. Як зафіксував Олекса Горбач, від 1918 року польського вояка, а згодом, і поляка загалом стали називати

дещо зневажливо *антек, янтек, йонтек, янцьо* [Горбач: 280]. Цитую уривок із повісті про Другу світову війну, у якій львів'янин Базилько говорить: „Звільнити швидкість — кинемо оком на мапу: так, зараз закрут, гірське сідло, і потім вже спуск на польський бік — Слава Богу, Словаччину переїхав, тепер іще хай „Антки” пропустять через гори, і вже буде Краків” [Лисяк]. Натомість середнє та молодше покоління сучасних львів'ян у мовленні, окрім нормативного *поляк*, вживають *лешек і пшек*. Як бачимо, наведені назви із першої половини ХХ ст. не є агресивно-зневажливі хоча, очевидно, у мовленні набували цих характеристик. Зазначмо, що негатив цієї опозиції стосувався насамперед не мешканця-поляка, а поляка — поліційного урядовця, який намагався притіснити українські національні інтереси, влаштуовуючи провокації та використовуючи державний механізм репресій: „Були свідки, які перед експлозією стояли перед кам'яницею Товариства „Просвіти”. Звертаю увагу, що в тім розі Ринку вечорами кожної неділі і греко-католицького свята збиралося багато людей, що стояли і говорили. Це було начеб корзо убогої української громади. Отже, були свідки з-поміж тої публіки, які бачили, що із кам'яниці „Просвіти” безпосередньо перед вибухом вибіг поліційний агент Хмелєвскі, який скоро пішов у напрямі катедри і замішався між численною публікою” [Шухевич: 316]. На позначення поліційного агента львів'яни використовували чимало назв: *владза, гліна, гранатовий, дзяд, канарок, мента, ментач, хатрачка мбрда, цивіль, поліцай (пуліцай), шабрак* та інші.

Опозиція „українець — поляк” виявилася і в символіці: коли символом польського Львова став культ *оброньцув* та *орла*, українського, відповідно,— *стрілецтва* та *лева* [детально див: Голик].

Ще за часів польської державності у Львові у скляних банках продавали спинки маринованих оселедців. Їх експортували до війни з Радянського Союзу. Не тільки у Львові, а й в інших містах Польщі їх називали *москалками*. Ця назва була цілком нейтральною і викликала позитивні емоції у тих, хто такі оселедці споживав. „Ви тільки подумайте”, — обурювалася задихана після вояжів по крамницях Бабця, — „нема масла, цукру, нормального хліба, а усі склепи завалені смердючою рибою. Я розумію, колись були російські москалики в слоїках, і вони були смачні. А це — паскудство! Що ці совіти попривозили? Вже тепер я би не з'їла жодного москалика, якщо там мають таку гігієну” [Крушельницька: 145].

Зазначмо, що в повоєнних львів'ян слова *москалик, москаль* здебільшого є зневажливими, вони належать до опозиції „чужий”, хоч, як і слово *руський*, були нейтральними, вказуючи на національну належність.

Назву *москаль* сучасні львів'яни іноді вживають також на позначення автомобіля марки „Москвич”. До площини „чужий” належать слова із зневажливим забарвленням *кацап, лампацбн*.

Здебільшого в мовленні старшого покоління фіксуємо назви: *перші совіти* ‘радянська влада в Галичині у 1939–1941 роках’ та *другі совіти* ‘радянська влада в Галичині після Другої світової війни’. Звичайно ж, у мовленні сучасного покоління мешканців Львова є і *совети*, і *совок*, які відомі й поза Україною та її мовним простором. Синонімом до *совіта* є слово *чубарик*, яке вживали на позначення військового, зокрема епикаведиста, або невійськової особи із Радянського Союзу, яка проживала у Львові (перев. за „перших совітів”): „Памйонтка, люди, памйонтка: капітан, як злото, і пані, як маліна! — лепегів фотограф, махаючи ще вогкими картками. — Щоби не було, а зд'єнце єст! А я вже тут не одне простояв: і панську Польську, і чубариків, і ще дещо тут перестою... Дякую панству, дякую... дай Боже щастя!” [Лисяк].

„Перші совіти” і в українського, і в польського Львова своєю поведінкою у громадських місцях шокували мешканців, породжуючи багато жартів. Тому й не дивно, що серед старшого покоління ще й донедавна можна було почути, наприклад, такий вираз: *Прійїлав з якоїсь Піпідувки, „какає” та „штокає”, і буде мене ту розуму вчити*.

Натомість українців у радянські часи називали *націоналістичним падлом, хохлами, бандьорами (бандерами)*: „А ще коли за большевицьких часів міліціонер назвав його буржуйською свинею і націоналістичним падлом, то вже був кінець усьому. І ще до того міліціонер говорив кацапською мовою. За Польщі говорили до нього по-польськи, а за большевиків по-московськи. Що за холера. Всіма мовами у Львові говорять, тільки не українською, не тою мовою, якою він говорив на Сихові, якою розмовляв зі старим Липачем і своєю Маринкою. Сина свого назвав Ігорем. На злість. Щоб не перекрутили” [Тарнавський: 172]

Після „чужого” *совітського* правління із переповненими трупами тюрмами прийшло не менш чуже військо, яке спочатку показово тюрми відкривало, а потім не менш показово їх наповнювало тими ж таки львів'янами, це був режим, який у страшний спосіб знищив галицьке єврейство Львова.² У Львова був ще один окупант — німецькі війська. „Вулиці були повні вояків у німецьких уніформах, на перехрестях стояли вже декілька тижнів таблиці, що вказували нові німецькі „діншттелле”, над крамницями лиш де-не-де видно ще було вивіски „Гастрономів”, „Бакалій” і „Промторгів”, що їх вже поволі виперли нові вивіски, які нагадували мешканцям, що настає новий порядок” [Лисяк].

²Один із опублікованих спогадів про ці події львів'янина див: [Наконечний 2006].

Із приходом німецької влади деякі „свої” ставали „чужими”, з’явилися *фольксдойчі*, які часто й не вміли говорити німецькою: „У хаті у Бімінґера, того фольксдойча, що ледве вміє кілька слів по-німецьки, по-дерлося затемнення, а їй не тільки не хочеться його направляти, бо стара свиня Бімінґер зараз лізе до неї, але таки їй не хочеться, а затемнення мусить бути” [Тарнавський: 178]. Відповідно з’явилися й нові слова — *полікер*, *шупак* ‘поліцай’: „Засадничо шупаки чи інші жандарми ніколи не починали ґранди і не чіпалися цивілів. А коли траплялося, що вони дійсно брали якогось цивіля, то майже на дев’яност відсотків було певне, що за тим стоїть якийсь провокатор” [Тарнавський: 178]. Навіть дівчата легкої поведінки, окрім багатьох свої звичних для львів’ян назв, отримали ще й назву *бліцмедель*. У сучасному мовному просторі Львова ці назви не функціують.

Для Львова, звичайно ж, характерна опозиція, пов’язана з різними культурними традиціями. Особливе місце тут посідає єврейство, як говорили у Львові, *polskie ulicy, żydowskie kamienicy*.

Здебільшого, у мовленні сучасних львів’ян назви *жид*, *жидівка*, *жидівський* найчастіше мають нейтральне значення й вказують на національну належність особи, що є продовженням мовлення „досовєтського” періоду: „Ми приїхали до Житомира ще перед вечором, і я пішов до міста з двома членами групи. На одній площі до нас підійшла молода мати з дитиною, сказала, як звичайно, „Здрастуйте” й почала плакати, що буде з євреями, як буде вільна українська держава. Я відповів їй, що у нас кожний громадянин буде мати рівні права без огляду, чи він українець, чи жид. Вона образилася й просила, щоб я не називав її жидівкою, а лише єврейкою. Я з цим стрінувся перший раз в моєму житті, й сказав, що в нас в Західній Україні жид образиться, коли йому сказати „єврей” [Климишин: 352]. Про нейтральне значення слів *жид*, *жидівка* свідчать й вислови *любимося, як браття, рахуймося, як жиди; але ти жид* (говорять, захоплюючись тим, хто зумів легко викрутитися з безнадійної ситуації), а також переписів страв (*калярепа по жидівськи, жидівськи цибуляники* тощо). Часто євреїв наділяли й негативними рисами, що відображено й у мовленні: *жидівський рейвах* ‘безладна метушня, біганина, галас, крик; розґардіяш’; *як жидівська фанда* ‘дуже ледачий’, *жидівські діти* — про неохайних дітей, *то такий жид з піском* — про того, хто любить сваритися; *жид*, *жидик* ‘чорнильна пляма’.

На позначення єврея зафіксовано в мовленні довоєнного й повоєнного Львова чимало синонімів: *бібер*, *анґлік з Коломій*, *гаман*, *ганделес*, *гібес*, *жид*, *жидик*, *кліпцюх*, *кўдлай*, *мехідрис*, *мбйше*, *мбшко*, *парх*, *партач*, *пейсаль*, *пейсач*, *хўсит*, *цвайнос*, *цєбух* (*цибух*), *цибуляж*, *шмайґалес*

(*шмайдалес*), які часто вказують на культурні та релігійні відмінності, особливості національного одягу тощо. Однак у мовленні сучасного Львова майже усі вони втрачені, що, очевидно, зумовлене винищенням галицького єврейства в часи Другої світової війни.

Із єврейським віруванням пов'язані зафіксовані у Львові вирази: *збіти як гамана* 'сильно побити'; *товктіся як гаман* 'бути непосидючим, неспокійним'; *день гамана* 'свято 8 Березня', *вірвало го на гамана* — про людину, яка безслідно зникла. Олекса Горбач так прокоментував останню назву: „Наша народна традиція в'яже свято Гамана із осінньою „горобиною ніччю”, коли чорт міркою „пересипає” всіх наплоджених за літо горобців і вміє розповісти, що жиди сходяться тому разом, що по одинці їх легше опівночі може „вирвати чорт”, а так, купою, то важче чортові до них приступити” [Горбач: 353–354]

У мовленні львів'ян фіксуємо сталі словосполучення, що пов'язані з турками, циганами, японцями, африканцями: *гблий як турецький святій* — про бідну людину; *сидіти як на турецькому казаню* 'нічого не розуміти зі сказаного'; *тўрка грáти, тўрка рíзати, тўрка вдавáти* 'вдавати дурного, який не розуміє, у чому справа'; *на тóму тўрок* 'не компетентний'; *тўрок небéсний* 'людина, яка не розуміє очевидного, елементарного (перев. у звертанні)'; *цїган* 'крутій, обідранець'; *цигáнити* 'обдурювати, говорити неправду'; *такїй, що цигáнські діти не мїлі* — про втомлену, замучену людину; *япóньчик* 'низька на зріст людина'; *тёмно, як у мўрина по чóрній кáві; тёмно, мов у шлунку мурина після чорної кави* 'цілковита темрява'. Є й кулінарний перепис торта „*Мурин в сорочці*”, назва якого мотивована кольором тіста — шоколадне та біле.

На позначення іновірця, еретика серед старшого покоління зафіксовано назву *кальвін*, її уживали й зі значенням 'зрадник'.

Соціальні явища зумовили появу ще однієї опозиції „свій — чужий”, яка в обширі міста набула особливого львівського характеру — „*батяр — фраер* (не батяр)”: *Бу на Личакові треба фест фраера, Аби з батярами гуцати штаера* (із пісні).

Хто ж такий *батяр*? Цей львівський персонаж за століття зазнав істотних змін, він подобрів і достатньо „виінтелігентнів”, однак все ж таки до кінця так і не став позитивним. На початку — у середині ХХ ст. *батяр* — 'вуличник, розбишака (переважно з околиць Львова)': „Стрийський парк вже мав дерева, але був негороджений. У ньому після авторитетних оповідань Тимка аж кишіло від львівських „батярів”, які робили людям те саме, що в Кувирях розбійники, а за Сокільниками „вар'яти” з Кульпаркова” [Шухевич: 73].

Порівняймо також вирази *зійти на батяра*, *піти на батяра* ‘стати вуличником, розбишакою’; *ходити на батяри* ‘волочитися містом у товаристві вуличників, розбишак’. Натомість у сучасному мовленні *батяр* — ‘молодий мужчина, часто з інтелігентної родини, який провадить веселе, розгульне життя’; ‘веселий, компанійський хлопець’; ‘надто активна, рухлива, неспокійна дитина; невгамовний підліток’: *Батяр я си, батяр з малої дитини, Як мав штири роки, ходив до дівчини, Батяруйте, хлопці, як я батярую, Ні одної нічки дома не почую. Маю жаль на маму, маю жаль на тата, Же мя породили такого вар’ята* (із пісні); *Нащо вона з ним ходить, як він такий батяр*. У мовленні фіксуємо значну кількість похідних від *батяр* назв, які вживають із цим же значенням, — *батяріна*, *батяро́н*, *батярус*, *батярчу́к*, *батяри́сько*, а також синонімів: *юсько*, *макольо́ндра*, *юсько макольо́ндра*, *кіндер*.

Натомість слово *фра́ер* (*фра́ір*) уживають зі значеннями ‘людина, яка не належить до кримінального, злочинського світу; невтаємничений’; ‘чолов’яга’; ‘недотепа, дурень’. Слово *фраер* складова багатьох усталених словосполучень: *за фра́ер* ‘даремно; безпідставно’; *зелений фра́ер* ‘невіглас’; *на фра́ер*, *на фраера* ‘жартома’; *тлякий фра́ер* (*ценши́к фра́йер*), *фраера кавало́к*, *фра́ер пола́маний*, *фраерська макі́тра*, *фраерський ціп* ‘телепень, беспорядна людина; недотепа, дурень’; *фраерська па́ла*, *фраерське в’їхо* ‘голова’.

Не оминула львівського простору опозиція ‘житель міста, міщанин (*батяр*, *фраер*, *яндрух*, *елегант*) — житель села, селянин (*селеп*, *жлоб*, *жолоб*)’”. Неміщан-чоловіків називали: *баді́ль*, *жлі́б* (*жлоб*, *жб́лоб*), *калакунь* (*калакуньо*), *ка́фар*, *микі́та* (*микі́та*), *мудь* (*мудьо*), *рись*, *цеп*, *це́пак*, *селеп*; відповідно й жінок — *бамбетель*, *гаркотлук* ‘служниця зі села’, *разівка* (*разі́фка*) ‘сільська дівчина, селочка’: *Та — разівка, а та — дама, Та — в шаліку, та — в панама, Каждая має сильну хуть, Іно, брате, романс круть* (із пісні).

Характерна й опозиція назв ‘місцевий житель (мешканець Львова і близьких до міста населених пунктів) — представник конкретної етнічної групи (*волиняк*, *бойко*, *гуцул*)’”. Регіональні відмінності українців проявлялися, зокрема, і на львівських базарах, куди ввозили свою продукцію не тільки виробники підльвівських сіл. Бойки, зокрема з околиць Синевидного, славилися своїми сливами (навіть один із львівських гімназистів мав прізвисько *Бойко сли́фка*): „Дуже то симпатичний на́рід був, ті наші „бойки”. Тому я вважав конечним про них згадати. Стрічав я їх пізніше у Відні і в Грацу, де у своїх у́браннях з кошами ходили по помешканнях і продавали товари. Люди в них купували, бо навіть там на чужині уважали їх солідними купцями, що мали тільки добірний то-

вар. Коли не помилюся, то п'яного бойка за його торговим столом я не бачив" [Шухевич: 130]

Опозиції „свій — чужий” є, звісно ж, і в межах групи представників однієї національності, наприклад, які досі диференціюються за ознакою „національна свідомість”: опозиція „національно свідомий українець — українець, який зрадив своє коріння”.

Ще на початку ХХ ст. деякі українці зі Львова йменували себе *руссинами*: „Мій старий був русин. Я добре пам'ятаю, як він до мене говорив: „Ти, дурню, тримайсі свого і ходи до своєї церкви, своїм богам молися, а не тикай у хвіст чуже пір'я”. Старий лавив на бесіду аж на Руську вулицю, хоч ми тоді мешкали на Вульці” [Тарнавський: 181]. Однак із початком визвольних змагань стала домінувати назва *українець*. Тих, хто усвідомлював і декларував свою національну належність, часто називали *твердим*, або *здецидбваним*. Із появою Організації українських націоналістів, очевидно, пов'язане поняття *105-процентовий (105-відсотковий)* на позначення людини, яка все готова віддати для служіння національній ідеї: „Роман [Шухевич. — Н.Х.] був, як називали його націоналісти, „105-відсотковий”. То була найвища оцінка тих, хто належав до ОУН. Брат його Юрко був на 95%, я також на 95%” [Чайковський: 86].

На зраду національних інтересів вказувала назва *перекабачитися* ‘сполонізуватися, змінити українську метрику на польську, а віросповідання на римо-католицьке’.

Для мовлення Львова першої половини ХХ ст. характерні також назви: *порядний русин* ‘надто толерантний до польського уряду українець’ (вираз запозичено з польського *on rusin, ale porządny*); *перекінчик (перекінчик)* ‘ренегат’; *хрунівка* ‘зрадниця національних інтересів’: „Ніколи не можна було молодій українській служниці стрінути на вулиці м. Львова на проході з польським вояком. Коли б таке сталося, прочі товаришки були б негайно викинули таку „хрунівку” зі свого товариства [Шухевич: 372]; *хрунь* ‘зрадник національних інтересів’: І так в зачароване коло українська суспільність вимагала створення окремого українського університету й рішила спочатку бойкотувати польський львівський університет, але була незначна меншість, яка записалась на польський університет. Їх називали „хрунями” та іншими образливими назвами” [Монцібович: 510].

Передумовою опозиції „національно свідомий українець — українець, який зрадив своє коріння” частково була інша опозиція, яка втратила свою значущість ще до початку Другої світової війни: „національно свідомий українець — українець, який мав проросійські погляди; москво-

філ”. Останнього зневажливо називали *каца́п, канцала́п*: „Наші кацапи негували існування українського народу як окремішнього і ширили ту свою „ідею” між тоді ще мало або й цілком несвідомим загалом селянства” [Шухевич: 200].

У межах загального поняття „львів’янин” вирізняємо назви осіб, які мешкають у різних частинах Львова (*Середмістя, Личаків, Замарстинів, Кульпарків, Персенківка, Клепарів*). У мовленні львівської вулиці дільницю міста називали *парафія*, а про чужака казали — *не з нашої парафії*: „На мості виліз якийсь на мене і відразу — „Стий!” Я став, а він до мене ближче. Тоді я його одною рукою по чолі — лю! — а другою в буфет. Навіть не знаю де подівся. Може розсипався? Якийсь не з нашої парафії?” [Нижанківський: 48]. Звісно ж, ті, хто проживали у межах конкретної „парафії”, намагалися дбати про її авторитет, хоча могли робити це й достатньо своєрідно: „Хлопці на Знесінні били по писку всіх, хто відпроваджував їхніх дівчат вечором. Вважали цих дівчат до певної міри своєю власністю. Дівчата іритувалися з цього приводу, хоч їм було навіть приємно знати, що мають таких охоронців їхньої дівочої чести” [Тарнавський: 168].

У межах опозиції „свій — чужий” є назви, які вказують на родинні зв’язки. Хоча така опозиція охоплює невелике коло осіб, оскільки є *фамілія* ‘родина’ і всі інші, які до конкретної групи осіб не належать, однак, у місті не знайдеться людини, яка б залишилася осторонь такого поділу. До групи назв „свої” належать: *фаміліянт (фаміль’янт)* ‘родич’, *тета*, *цьоця* ‘тітка’, *вуйко, вуйцьо* ‘дядько’ тощо. Іронічним протиставленням у мовленні Львова є „родина — *шваґро* (‘чоловік сестри)’”: *Дорога родино і ти, <фрацуватий> шваґре*.

У просторі міста, звісно ж, є й такі опозиції, які мають локальний характер, вони вказують лише на обмежене коло людей.

— член товариства (у назві є компонент *свій* або *наш*) — не член товариства: *свій хлоп, своя ґранда, своя братія, наша віра*;

— військовий — цивільний: *Увечері ходив до міста. Без наслідків. Звернув увагу на засадничу різницю між людьми. Є військові й цивільні. Ці дві категорії не мають нічого спільного між собою. Військові належать до війська, а цивілі до війська не належать. Це, власне, вся різниця* [Тис-Крохмалюк: 12];

— розумний — дурний, недоумкуватий; зі значенням ‘незграбна, безпорадна людина, недотепа’ зафіксовано чимало назв *банду́ра, бѣльбас, офѣрма, офѣрма штабѣва, офяра, офяра з мѣсцьциск, офяра копненнта, офяра плотонѣва, офяра штабѣва, сафанду́ла, фуяра, фуяра з мѣсцьциск, штабсофѣрм*;

— здоровий — „умовохворий”: *Львів мав у своїому нутрі багато умовоторих, т.зв. „вар’ятів”, але в тім часі загально знаними і такими, що викликували у всіх львов’яків симпатію, були два „вар’яти”: т.зв. „дурний Ясьо” і „пан” Пишибильські, знані, може, більше, чим, приміром, сам президент королівського престольного города* [Шухевич: 127].

— гімназист — не гімназист. Цю групу характеризують назви *студентерія* ‘гімназисти’; *студенцьик* ‘гімназист’; *кокорудзянки, упетянки* ‘учениці дівочої гімназії ім. Іллі та Іванни Кокорудзів Українського педагогічного товариства у Львові’; *саботажіст* ‘учень малої Греко-католицької духовної семінарії у Львові’; *ґешіхта* ‘студент першого року навчання (перев. неможливий)’ тощо.

Для мовного та культурного простору Львова властиві різні типи опозицій. Найстійкішою, яка, очевидно, сягає корінням початку створення міста і зберігається й сьогодні, є „львів’янин — не львів’янин”, зазначу, що вона не зникає навіть у тому випадкові, коли народжений у Львові переїжджає до іншого міста, навіть до столиці.

Відповідно в межах міста існує опозиція за місцем проживання у конкретній дільниці .

Від початку ХХ століття в мовно-культурному просторі Львова домінувала опозиція з ознакою „національна свідомість”, лише частково її посилювала ознака „віросповідання” — „греко-католик — римо-католик”, яка набувала сили здебільшого в опозиції „свідомий українець — сполонізований українець”. Однак ознака „віросповідання” в опозиції „свій — чужий” несподівано виявилася наприкінці ХХ століття цілковито в іншій ситуації (греко-католик — православний), коли греко-католицька церква вийшла з підпілля, а всі львівські храми підпорядковувалися Московському патріархату.

Окрім основних опозицій, у межах мовного простору Львова існує чимало локальних, часткових, що притаманні й іншим містам із багатовіковою історією.

Література

- Бабай [Нижанківський Богдан], 1976, *Каруселя віршів*, [Сучасність].
 Голик Роман, 2006, *Лев на кордоні світів: семантика львівських символів та стереотипів на тлі польсько-українських мовно-культурних контактів*, [у:] *Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації*, за ред. Павла Гриценка, Наталі Хобзей, Львів.
 Горбач Олекса, 2006, *Арго в Україні*, Львів.
 Климишин Микола, 1975, *В поході до волі: Спогади*, т. 1, Торонто.
 Крушельницька Лариса, 2001, *Рубали ліс: Спогади*, Львів.

- Лисяк Олег, 1953, *За стрілецький звичай*, Мюнхен; <http://lib.galiciadivision.com/lysiak>
- Монцібович О., 1978, *Мої спомини з академічної гімназії 1920–1928*, [у:] *Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові*, Філядельфія; Мюнхен.
- Наконечний Євген, 2006, „Шоа” у Львові, Львів.
- Нич Степан., 1982, *Спомини про академічну гімназію 1924–1930 рр.*, [у:] *Ювілейна книга української академічної гімназії у Львові*, частина. 2: *На 100-річчя першого українського іспиту зрілості*, Мюнхен; Філядельфія.
- Нижанківський Богдан, 2006 *Вулиця*, [у:] „Дванадцятка”. *Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ століття: Антологія урбаністичної прози*, за ред. Василя Габора, Львів
- [Тис-Крохмалюк Юрій], 1982, *Щоденник національного героя Селепка Лавочки*, Торонто; Нью-Йорк; <http://lib.galiciadivision.com/>
- Тарнавський Зенон, 2006, *Вітер над Янівською*, [у:] „Дванадцятка”. *Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ століття: Антологія урбаністичної прози*, за ред. Василя Габора, Львів
- Хобзей Наталя, 2007, *Мовний простір*, [у:] *Історія Львова, т. 3: Листопад 1918 — поч. ХХІ ст.*, за ред. Ярослава Ісаєвича, Львів.
- Шухевич Степан, 1991, *Моє життя: Спогади*, Лондон.

THE US / THEM OPPOSITION IN THE LINGUISTIC SPACE OF L'VIV

The *us / them* opposition in the linguistic space of L'viv, Ukraine, is manifested in a number of ways. The town, founded by the Ukrainian prince Danylo Halytskyi, has always been multilingual and in the language of its inhabitants one finds borrowings from German, Polish, Yiddish and other languages. The most stable opposition is that between a Lvivite and a non-Lvivite, which, it seems, goes back to the beginnings of the town and is still maintained. Within the city boundaries, there are oppositions between its districts. Since the beginning of the 20th century, the linguo-cultural space of L'viv was dominated by the opposition based on national awareness, only partly upheld by the religious feeling of being a Greek Catholic or a Roman Catholic, which feeling contributed rather to the opposition between a “conscious Ukrainian” and a “Polonized Ukrainian”. Social relationships were also responsible for the emergence of an opposition peculiar to L'viv: that between a *batiar* (one of “us”) and *frajer* (non-*batiar*, a dupe, i.e. one of “them”). Apart from that, there are also other local and partial oppositions, characteristic of all towns with a long history.